

CSOÓRI SÁNDOR PANASZÁRÓL

Több mint negyedszázados tapasztalat alapján állíthatom: ha Csoóri Sándor el van keseredve, azt mindig nagy okok okolják. Keserűségeinek krónikájából riasztóan pontos társadalomtörténet kerekedne. És melleleg egy elfogultság története is.

Csoóri elfogultságát egy olyan ember lelki hormonjai választották ki magukból, aki szakadatlanul a szó hatalmát vonultatja fel a tények hatalma ellen. Minthogy azonban az előbb említett hatalom csak metaforikus, az utóbbi viszont valóságos, ő – igaz demokrataként – a gyengébb fél segítségére siet. A szót stíláriis bübájjal és különféle indulatokkal támogatja meg. Ezek részben az Ady-féle „Eb ura fakó” és „Ugocsa non coronat” rokonai, vagyis annak a felismerésnek a szülőttei, hogy a létezés még nem jelent létjogosultságot, és hogy az avas, rossz tények szövevényének inkább szegyenkeznie, mint fölényeskednie kéne, ha szembekerül azokkal a követelményekkel, amelyekkel létrejöttét indokolja. Csakhogy az ilyen indulatok – a kritikai magatartás feltételei és kifejeződései – gyakran görgetnek olyan követelményeket is magukkal, amelyek az erjesztő elfogultságba utópisztikus vagy közhelyesen ábrándos elemeket is visznek.

Erre az elvont okoskodásra *A panaszos hangról* című Csoóri-cikk készített. Őszintén szólva elbűvölt a diagnózis kegyetlensége. Fokozódó élvezettel olvastam – mert még a rossz igazságra is cörmömel ismerünk rá, ha szabatosan találják elénk –, hogy milyen megálázó szerepkörbe cselezte bele magát irodalmunk: „Mert vallani már régóta szabad: morogni, óbégatni, gúnyolódni, akár napestig.” A siránkozások és „botránys leltárkészítések” jogáért nemcsak fizetnünk nem kell, hanem ráadásul még egy boldog olvasóközöniséget is kapunk, melyet kielégít, hogy csüggedtségeit és vereségeit viszontláthatja a fehér papíron. Az irodalom tehát afféle villámhárító, mely igazságaival a „közöny, meddőség, tanácstalanság”

állapotára kárhóztatja művelőjét és közönségét egyaránt. Ezzel szemben Csoóri, aki nyilván megunta ezt a pojacaszerepet, azt a követelményt állítja az irodalom elé, hogy „meg kell tanulnia föllázadni a cselekvés jogáért küzdő élet nevében”. Nekem nagyon tetszik ez a követelmény, és nem értek egyet Mezei Andrással, aki szerint az író lázadása kimerül a botránysok feltérképezésében. Nem kívánok senkinek újabb segesvári halált, se újabb tüdőbajt, tébolyt, vasúti sint, csak azt jegyzem meg, hogy az író jó esetben ember is, tehát léte nem merül ki tapasztalatainak megfogalmazásában. Vagyis: tettei, élete és halála nem vezethetők le íróságából, hanem ugyanannak a személyiségnek a követelményei, mint a neve által fémjelzett művek. Csak bürokratikus irodalmárszemlélet vallhatja, hogy a műveken kívül viruló élet már nem az író dolga, lázadási lehetőségeit a betűkben kell kiélnie. Ahogy aggasztónak tartom, ha a költő azért szólít le valakit az utcán, mert szonettet óhajt írni róla, úgy kell elutasítanom az olyan lázadást is, mely irodalmi tevékenységre korlátozza magát. Az irodalomtörténet nem pusztán műveknek, hanem személyiségeknek a folyamatossága is, kiváltképpen olyan nemzeteknél, ahol a közállapotok hagyományos nyomorúsága az írókat – és általában a kiművelt emberfőket – olykor jónási viszolygásuk ellenére, prófétai, népnevelői vagy ami még kínosabb: forradalmi szerepkörbe kényszeríti.

Csoóri elfogultsága nem kis mértékben onnan ered, hogy amúgy istenigazából felvállal egy efféle szerepkört. Ehhez szükséges némi megszállottság, a talpraesett filiszterértelem ugyanis azt súgja, hogy jól végzett napi lázongás után ki kell alkudni a napi különbsége lehető legkedvezőbb feltételeit. Csakhogy az ilyen megszállottság közösséget áhít, és ez a bökkenő. A botránys leltárkészítők céhe ugyanis éppen a közösség hiányát tekinti a legnagyobb botránynak. Csoóri úgy segít ezen, hogy valamiféle ábrándos nemzetfogalmat kreál és követel: „Az irodalmunkat én azért látom a borús tengődés állapotában vergődni, s kiemelkedő értékeivel is csak félsikerekig jutni, mert ha egy nemzet nem közös vállalkozás, akkor minden mozdulatában ott van a bizonytalanság reflexe. S ott van a szellemében is.” Amikor ezt a bekezdést elolvastam, felemeltem szememet a papírról, a tátrai csúcsok fölé, az égre, mely példamutatóan üres volt. Nálunk a nemzet

évszázadok óta már csak azért sem lehetett közös vállalkozás, mert – egy-egy kurta pillanattól eltekintve – állandóan szembe került egymással – hamis, de történelmileg szükségszerű alternatívaként – a haladás és a nemzeti szellem. Irodalmunk kiemelkedő értékei mégis teljes sikerre jutottak, noha a közös vállalkozás? Talán hódító háborúk idején, ha eléggé el van hülyítve; vagy honvédő háborúk alkalmából. Csoóri nem ilyesmire gondol. De már a forradalmak is csak akkor nevezhetők közös nemzeti vállalkozásnak, ha kiiktatjuk a nemzet fogalmából azokat a rétegeket, amelyek ellen irányul. A nemzet nem lehet közös vállalkozás, amíg érdekellentétek szabdalják keresztül-kasul. Nem véletlen, hogy Csoóri sem próbálja megadni e közös vállalkozás programját. Persze nem is adhatná meg, mert ez a közös vállalkozás – legalábbis jelenleg – csak a megszentelt szövegek szintjén fogalmazható meg. Márpedig ezek a szövegek már régóta csak jámbor óhajokként hatnak. Az irodalomnak – és általában a nemzetet alkotó különféle osztályok, rétegek, személyek közérzetének – az tenne jót, ha a nem létező közös vállalkozás helyett érdekellentéteit artikulálhatná nyíltan, ha tehát a „cselekvés jogáért küzdő élet” a közös vállalkozás helyett olyan nemzeti közösségért vállalhatna áldozatot, mely belső konfliktusait szabadon és lényegi megalkuvások nélkül küzdheti végig.

Ezzel a századok óta vonakodó lehetőséggel bontják ki újra és újra, más és más tartalommal a különféle egységlobogókat. Csoóri Sándor természetesen nem ilyesféle sugallt „közös vállalkozások” apostola, az ő pátoszát elvont-általános utópia színezi át.

Különösen meggondolkodtató a fenti idézet a névsor láttán, amelyre Csoóri más összefüggésben mint magas példára hivatkozik. „Ady, József Attila, Móricz, Németh László vagy Szabó Lőrinc azért adnak nekünk személyes ajándékot, mert a társadalom kínálta keretéből kitörve mindig az emberi lét magasából nézték a társadalmat”. Először az „emberi lét magasa” kifejezésen akadok fenn: úgy vélem, a listán szereplők egytől egyig a saját igen különböző magasságukból nézték a világot, és mindnyájan mást láttak benne. „Panaszkozásuk így nem pusztán panasz volt, hanem létszemlélet”

– írja Csoóri. De milyen létet szemlélték, és hogyan? Ha például a nemzetnek mint közös vállalkozásnak a szempontjából vesszük őket szemügyre, akkor szembeszökő, hogy ezek a létszemlélők egészen különböző vállalkozások hívei voltak. Hogy csak a három fiatalabb nemzedéktársat említsem: Szabó Lőrinc és József Attila: szinte csak abban egyezett meg, hogy mindketten nagy költészetet hoztak létre. Szabó Lőrinc ehhez „különbékét” kötött a világgal, József Attila viszont haláláig azt kiabálta, hogy „nincs alku”; Szabó Lőrinc enyhén jobboldali volt, József Attila dühödten antifasiszta, ráadásul marxista is. Szíve mélyéből elutasította az irodalom népies irányzatát, a nacionalizmus és faji szempontok által is befolyásolt szellemtörténet minden válfaját, egyszóval mindazokat a szellemi és politikai törekvéseket, amelyeknek Magyarországon akkoriban Németh László volt az egyik legkifinomultabb és legszívnálmasabb ideológusa. Az ilyen listák minden fejtegetésnél ékezősúlyban bizonyítják a közös vállalkozásként felfogott nemzetutópia tarthatatlanságát.

Éppilyen tarthatatlan véleményem szerint az a mód, ahogyan Csoóri szembeállítja a gazdasági eredményeket a nemzeti értékekkel. A kormányzat szerinte helytelenül reméli, hogy „... a gazdasági eredmények majd maguktól értetődően átváltoznak nemzeti értékekké. Nem változnak át!” Mezei András fejtegetésével egybehangzóan úgy gondolom, hogy át se kell változniuk, mert önmagukban azok. A nemzetek életszínvonala például érték mérő tényező, mert nagymértékben befolyásolja a lakosság értéktermelő és értékfogyasztó képességét. Én nem állítanám szembe egymással a gazdasági és a nemzeti értékeket, hanem inkább azt vizsgálnám meg, ha kellően értenék hozzá, hogy milyen felfogás és szemlélet alapján, milyen struktúra segítségével próbálja valamely kormányzat előmozdítani a gazdasági, szellemi vagy erkölcsi értékek termelését. Minél önállóbban és minél szélesebb körben bontakoznak ki eközben a szellemi és lelki energiák, annál bizonyosabb, hogy e különböző ágazatok a közös nemzeti gyűjtőmedencében futnak össze. Csoóri nyilván azért érzi, hogy a gazdasági eredmények nem változnak át maguktól értetődően nemzeti értékekké, mert a termelés nem „közös vállalkozás”, vagyis nem maximális tudást és leleményt mozgósító tevékenység, hanem valamiféle központi akarat meg-

valósítása, amelynek során tömérdek nemzeti érték – vagyis erkölcsi és szellemi tehetség és tapasztalat is – kihasználatlanul marad. De ugyanez érvényes a szellemi és erkölcsi javak termelésére is: a modern társadalmak struktúrája egységes.

Ezen a ponton riadtan megállok. Csoórrival vitázva csak nem sé-táltam be az ő utcájába? Magam is a termelésről mint „közös vállalkozás”-ról kezdek ábrándozni – innen már csak macskaugrás a „nemzet mint közös vállalkozás” ábrándja. És ha mindkettőt úgy fognánk fel, hogy csupán különféle – közösségek és egyének által tisztán felismerhető és önálló felelősséggel alakítható – érdekek és felfogások harcaként valósulhatnak meg? Az ábránd, persze, ábránd maradna, de nem szívhatna így mégis magába valamiféle potenciális távlati realitást?